

ר' שמעון לפיד

השלשלת כפשוטה (מאמר השלמה)

נהניתי מאוד לקרוא את מאמרו של יעקב בוסקילה על טעם השלשלת, ועלה בדעתי שיש צורך להשלים את הסבר הטעם בדרך נוספת:

דרכו של יעקב נוטה לדרך הדרש והרמז, והוא עושה זאת בצורה נאה ביותר; ואני אנסה לבאר בדרך הקרובה לפשוטו של מקרא*. ודווקא משתי הגישות יחד, זו בצד זו, ייבנה בנין השלשלת בצורה שלימה יותר.

נראה שיש ללמוד על משמעות הטעם מנגינתו וצורתו - לא לחינם טעם השלשלת כל כך ארוך, בודאי יש כאן ענין בעצם האריכות שלו; מסתבר שהשלשלת באה להראות שלפנינו ישנה פעולה שנעשית באריכות רבה, שמאחוריה עומדות מחשבות רבות.

כהוכחה לכך נתבונן בשלשלת הראשונה: "ויתמהמה", שנאמרה אצל לוט בצאתו מסדום; התורה עצמה כותבת שלוט התמהמה, ובאים הטעמים להדגיש ענין זה מצד הניגון וההטעמה, (מדוע התמהמה כאן לוט - אינני זקוק להסביר לצורך הענין, די לי בעובדה שמפורש ענין זה בתורה.¹)

* בפירוש "דעת מקרא" לעמוס פרק א' הערה 5 כתוב: "...ולפי הפשט וחוקי הטעמים, השלשלת (שבא"ך ספרים) באה רק התיבה שבראש הפסוק, ומסמנת שתיבה זו מופסקת בעניינה מהתיבות שבאות אחריה, והיא משפט בפני עצמו, ולחזק דבר זה תמיד בא פסק אחריה".

אבל לענ"ד אין בזה הסבר מדוע הומצא טעם השלשלת לצורך זה, והרי ישנם מקרים רבים שבהם משתמשים באחנתא או ברכיע [או בזקף גדול] לצייין תיבה מופרדת מחברותיה בתחילת הפסוק. וכן לא ברור מהו הקריטריון לפיו נבחרו רק שבעה מקומות בתנ"ך לעומת מקרים דומים אחרים.

1. אפשר לבאר ע"פ הפשט: לוט עזב בסדום את כל רכושו, וחלק ממשפחתו ("חחניו לוקחי בנותיו" ומשפחותיהם) והיה קשה עליו מאד להפרד מהם. ושמא רצה לעכב עוד במעט את הפורענות, אולי תבוא הצלה.

מכאן והלאה נוכל לבדוק את שאר טעמי השלשלת לאור עקרון זה.

השלשלת השניה "ויאמר" אצל אליעזר עבד אברהם.

על אליעזר הוטלה שליחות קשה ביותר - למצוא אשה הולמת ליצחק, והוא אף נשבע בשבועה חמורה לאברהם על קיום השליחות. אולם אין זו משימה קלה כל עיקר, במיוחד בסביבה שאינה מוכרת לו ושהוא אינו מוכר בה. בצר לו פונה אליעזר אל אלוקיו: "ויאמר ד' אלקי אדוני אברהם הקרה נא לפני היום" - יש כאן תפילה מתוך הרהורים והיסוסים שאותם מבטא טעם השלשלת.

יתירה מזאת: אליעזר בחר בדרך שאינה פשוטה ושיש בה סיכונים רבים: "והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך ואשתה, ואמרה שתה וגם גמליך אשקה - אותה הוכחת לעבדך ליצחק" נחלקו רבותינו בענין זה: יש מהם אומרים שזו נחשבת כ"שאלה שלא כהוגן"², ושיש בזה מן הניחוש³; ויש אומרים שהיתה כאן בחינה במידת החסד של הנערה.⁴

מסתבר שאליעזר עצמו ידע שיש כאן גם סיכויים טובים לבחינה מחד גיסא; וגם חשש לכישלון מאידך גיסא - והחלטתו על דרך פעולתיו לא היתה בבטחון גמור, ולכן: "ויאמר"¹... ויתכן שנוספה כאן גם נימה אישית: "אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי", "אלי" כתיב - בת היתה לו והיה מבקש להשיאה ליצחק.⁵ אם כן היו לו לבטים רבים - וכולם מקופלים - בטעם השלשלת.

השלשלת השלישית "וימאן" אצל יוסף ואשת פוטיפר.

כאן מגלה לנו טעם השלשלת רובד עמוק יותר מהרושם הנוצר בקריאה הראשונה. לכאורה יוסף הצדיק כלל לא הושפע מאותה אישה והתנגד לה לחלוטין, אולם טעם השלשלת מסגיר שמיאוננו היה חלש והססני.

2. תענית ד' א'.

3. חולין צ"ה ב', רמב"ם ע"ז פי"א ה"ד, ועיין ראב"ד סם.

4. המהר"ל בגור אריה; המלבים, ועוד.

כבר מצאנו מח' בענין זה בין רב ושמואל במסכת סוטה⁶ "ויבא הביתה לעשות מלאכתו; חד אמר מלאכתו ממש, וחד אמר לעשות צרכיו", [פירוש לשם נלאוף]. אם כן אין שום חידוש בהבנה זו וכבר קדמונו רבותינו.

מנין זאת לרבותינו? בפשט הכתובים יש מספר תמיהות:

1. "ויבוא הביתה לעשות מלאכתו ואין איש מאנשי הבית שם בבית" - מדוע נכנס? והרי ידע שהיא תשדל אותו כמנהגה יום יום!
 2. "ויעזוב בגדו בידה וינס ויצא החוצה" - מדוע לא ניער אותה מעליו? מדוע "וינס", ממה היה צריך לברוח? מסתבר שהבריחה היתה מפני יצרו; אסור היה לו להשאר שם רגע אחד נוסף שמא יתפתה; אסור היה לו שתיגע בו אשת פוטיפר אפילו לרגע שמא לא יוכל לחזור בו. [השוה לגמ' קידושין⁷ לגבי "נורא בבי עמרם חסידא"].

3. "ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה", נאמר לפני ענין אשת פוטיפר, כהמשך לספור הצלחתו. למדו מכך חז"ל שהוא עצמו התחיל לסלסל בשערו.⁸

כל זה מצטרף לטעם השלשלת להסגיר שלפנינו התלבטות קשה, המיאון איננו קל כל עיקר. אין זה מפחית מערכו ומגודלו של יוסף, אלא להיפך: לעצור תהליך הדרדרות במקום הקשה ביותר - לזה צריך גדלות נפש וכוחות רצון בלתי רגילים. עתה מובן מדוע "וימאן".

השלשלת הרביעית "וישחט" אצל משה.

מדובר בקרבן השלישי והאחרון של קורבנות הקדשת אהרון. משה הוא זה שמקריב את קרבנות היום, ואחר פר החטאת ואיל לעולה נותר רק איל המילואים. מדוע דוקא כאן מהסס משה? אספר כאן חויה אישית: מעודי אני מחבב את תפלות המוספים

5. רש"י בראשית כ"ד ל"ט.

6. סוטה ל"ו ב'.

7. קידושין פ"א א'.

8. תנחומא וישב ח', מוזכר ברש"י בראשית ל"ט ו'.

של שמיני עצרת ושביעי של פסח: לאחר שבוע של תפילות מוסף בחג מגיעה התפילה האחרונה, המילים המרוממות של "גלה כבוד מלכותך עלינו מהרה", "בנה ביתך כבתחילה", "והשב ישראל לנויהם", בצירוף המנגינה המסורתית המיוחדת במוסף של חג - מקבלות משמעות מיוחדת. חשים שאנחנו בתפלת מוסף האחרונה בחג דיין - "קשה עלי פרידתכם". ודאי הדבר שאצל משה רבינו "איִש האלוקים", שזכה בשחיטת קרבנות, פסגת ה"עבודה" - היתה הרגשת הפרידה מיוחדת במינה ולכן "וישחט", מרע"ה רוצה להאריך רגעים אחרונים אלו.⁹

ויתכן שיש בכך אף יותר: אמרו חז"ל שמשה היה צריך לזכות גם במלכות וגם בכהונה ורק בגלל שסירב לקב"ה ואמר "שלח נא ביד תשלח" זכה בה אהרון במקומו, וזהו שנאמר "הנה אהרון אחיך הלוי" - שהיה ראוי להיות לוי ועכשיו יהיה כהן.¹⁰

לאור זה נתבונן שנית במשה רבינו השוחט את הקרבן האחרון שהוא רשאי להקריב: מהם הרגשות והמחשבות שעוברות במוחו? שמה הוא מהרהר בתשובה על חטאו הישן, מנסה הוא לנצל עד תום את ההזדמנות האחרונה שנלקחת ממנו... "וישחט".

השללת החמישית "ונבהלו"

ביטעיהו נאמר על בבל "הילילו כי קרוב יום ד' ... על כן כל ידים תרפינה וכל לבב אנוש ימס. ונבהלו צירים וחבלים ואחזון, כיולדה יחילוון." - השללת כאן נועדה לבטא את האוירה של פחד ובהלה, להשמיע לאזננו את זעקות האימה, להעביר לנו את הפחד המתמשך.

השללת השישית "ויאמר"

בתחלת ספר עמוס נאמר "דברי עמוס אשר חזה על ישראל ... שנתים לפני הרעש. ויאמר ד' מציון ישאג ומירושלים יתן קולו ואבלו נאות הרועים ויבש ראש הכרמל"

9. אין להקשות מזה ששחיטה כשרה בזר, וא"כ משה יוכל להמשיך גם חלאח לשחוט את הקורבנות - כי מדובר בתהילת העבודה של קרבן אחרון שלו.

10. זבחים ק"ב א', מוזכר ברש"י שמות ד' י"ד.

עמוס מנבא בפתח נבואתו נבואת פורענות קצרה על ישראל, דבר שלא מצאנו דוגמתו אצל שום נביא. אפילו ירמיהו נביא החורבן, מנבא בפתח נבואתו "לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס - לבנות ולנטוע"

גם נביאים שמנבאים פורענות כגון מיכה, מתייחסים לחטאים שבעקבותם באה פורענות, ואילו עמוס, כפתיחה לנבואה מנבא נבואת פורענות סתמית.

וכך כותב בעל הפירוש "דעת מקרא"¹¹: "פסוק זה כולל נבואה בפני עצמה, ואין הנבואות שלאחר מכן המשך שלה, ומשום כך יש לראות פסוק זה כעין פתיחה (או 'מוטו' לספר)... ועוד אפשר שבתחילת כל הטפותיו לעם היה אומר את הפסוק הזה..."

טעם השלשלת מגלה שעמוס לא אמר זאת בשויון נפש, ושמבעד לתוכחות הקשות שלו מסתתר רצון אישי שאולי יחזרו בתשובה, שאולי לא תתגשמה נבואת הפורענות. "וואמר".

השלשלת השביעית "ואמר לה"

בספר עזרא כתוב על אגרת ששלחו מושלי עבר הנהר לדריוש המלך, ובה הם רוצים לברר האם ניתן היתר ליהודים לבנות את בית המקדש.

בתוך האגרת הזאת מספרים מושלי עבר הנהר שהם שאלו את זקני היהודים מי נתן את הצו לבניית בהמ"ק, והתשובה היתה שכורש המלך נתן לששבצר את כלי בית המקדש, ומובאים כאן דבריו של כורש: "ואמר לה אל מניא שא אזל אחת המו בהיכלא די בירושלים ובית אלהא יתבנא על אתרה" [ואמר לו אלה הכלים שא, והנח אותם בהיכל אשר בירושלים, ובית האלוקים יבנה על מקומו] זהו משפט המפתח להצלחת בנין בהמ"ק: אם יתברר שכורש נתן אישור - תתחדש הבניה, ואם לאו - חלילה...

השלשלת באה ללמדנו שאין כאן ציטוט הסטורי יבש של הוראת בנין, אלא משפט שנאמר בהתרגשות ובתקוה, [ואולי גם בפחד: שמה

11. בסיכום הפתיחה לספר עמוס, אחרי פרק א' פסוק ב'.

לא יתחשב דריוש בהצהרת קודמו].
זהו משפט שאליו חיכו שבעים שנה, ושאחריו המתינו עוד
שנים ארוכות עד לביצועו, ועכשיו הכל תלוי בתשובותיהם
ובתגובת המלך - "ואמר לה".